

Keiser Aleksander II.

ja

tema wasitsuse aeg.

Keisri 25 aastase ametipüha pühitsemise mälestuseks

wäljaannud

M. J. Eisen.

Tartus, 1880.

Trükitud H. Vaakmann'i kulu ja kirjadega.

Peter I.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

23588

A 2065.

Keiser Alexander II.

Enam kui tuhat aastat on Wene riik wanaks saanud ja selle pika aja sees mõnda õnne ja õnnetust tunnud ja mõnda tugewat ja nõrka walitsejat näinud. Nii wäike kui ka riik esiotsa oli, ostasiwad tema waprast walitsejad, keda temal isiäranis rohkesti olnud, tema kaswamise eest ometi nenda osawaste hoolt kanda, et waenlased, kes maad ära wõita püüdsiwad, wiimaks isi ära wõidetud saiwad ja maapiirid itka laiemalle lagunesiwad. Isiäranis hakkas riik kaswama ja tema elu ja olu paranema, kui aastal 1613 Romanowi sugu suure segase aja järele Wene riigi trooni peale sai, kuhu ta täna päewani meie kõikide rõõmuks ja õnneks on jäänud.

Roguni uus elu algas aga Wene maal, kui aastal 1689 Peeter I. riigi walitsuse oma kätte wõttis. Selgeste sai ta aru, et Wene maa teiste Euroopa riikide järele peab jõudma, kellest ta kaugelle maha oli jäänud, ja sellespärast katsus ta isi iga pidi selle eest hoolt kanda, et see sünniks. Mis ükski riigi walitseja siia maale teinud ei olnud, seda tegi Peeter I.; ta ei annud mitte üksi käsku, waid pani igal pool isi käe külge ja aitas ligi, kus tarwis. Alati katsus ta selle eest hoolt kanda, et õpetus ja haridus ka

Wene maal, mis siia maale enam Aasia kui Euroopa riik oli, aset leiaks. Riiki ennast püüdis ta igas küljes laiendada; tema walitsuse ajal sai ka meie Gesti ja Liivi maa, kus siia maale alati waen ja sõda walitses, Wene kotta tiiva alla, nii et kallis rahu meie maale jälle tagasi tuli ja õnn uueste õitsema hakkas. — Peeter oli esimene, kes ennast keisriks nimetas. Sest saadik on see auunimi meie riigi walitsejatele jäänud.

Kui Peter I. 1725 suri, oli Wene maa juba nii kõrge järje peale jõudnud, et teda esimeste Euroopa riikide sekka wõis arwata. Järgmistel walitsejatel oli sellega tegemist küll, et kõike Peetri nuutmis- ja parandamisi korras pidasiwad, mispärast nad omalt poolt peaaegu midagi uuendada ei wõinud. Peetri järele oliwad järmised walitsejad Wene troonil: Katarina 1725—1727, Peeter II. 1727—1730, Anna 1730—1740, Swan IV. 1740—1741, Elisabet 1741—1761, ja Peeter III. 1761—1762. Peetri III. järele sai walitsus Katarina II. kätte, kes hulga aja pärast jälle suuremal määdul riigi elu ja oli parandada püüdis. Sedasama püüdmist ilmutasiwad ka pärast Katarina II. surma kõik järgmised walitsejad, nagu Paul I. 1796—1801., Aleksander I. 1801 kuni 1825, kes meie Gesti rahwale priiuse kinkis, ja wiimaks Nikolai I. 1825—1855. Kõige rohkem aga on riigile meie praegune armuline keiser Aleksander II. head teinud ja elu ja oli parema korra peale aidanud. Tema elu ja walitsuse aega tahame nüüd natuke pikemalt tähele panna.

Mie praegune armuline walitseja Aleksander II. sündis 17. Aprillil 1818. Tema isa Nikolai kui ka ema Aleksandra, Preisi kuninga Friedrich Wilhelmi III. tütar, tundsiwad oma esimese poja sündimise üle, kes seega ka auujärjepärija oli, ütle mata suurt rõõmu. Kui noor suurwürlst pisut suuremaks kaswis, wõttis isa wäga sagedaste tema mängudest osa, õpetas temale aga seal juures ka mitmesugusid soldati seadusi kätte. Waewalt oskas poeg rääkida, kui tall juba soldati farnane käsukoolmine selge oli.

Noor suurwürlst ei olnud weel kuigi wana, kui teda naesterahwa walitsuse alt ära wõeti ja kindral Mörderi hoole alla anti, kes teda õpetama pidi. Mörder oli wäga tark mees ja keiser Aleksander I. pidas temast palju lugu, aga ta ei wõinud noort suurwürlsti ometi kauaks kaswatama jääda. Warsti selle järrele, kui keiser Nikolai trooni peale sai, suri Mörder. Auujärjepärija kaswatajaks ja koolitajaks sai nüüd kuulus Wene kirjamees ja laulik Shukowski. Paremat õpetajat wõis waewalt weel soowida. Shukowski õpetas noort printsi aegsaste oma suurt Wene isamaad armastama ja kalliks pidama, tutwustas oma maa rahwastega neid teiste Euroopa rahwaste kõrwa pannes ja maalís temale Peeter I. alustatud suured ettewõtmised ja tööd waimu filma ette.

Shufowski laskis tulewast auujärjepärijat hoolega wanni keeli õppida, sest ta teadis wäga hästi ära, kui suurt kasu nende mõistmine wainuharimisele saadab, aga ei unustanud seal juures ka uuemaid keeli ära. Peale Wene keele rääkis ja kirjutas prints wäga hästi Saksa ja Prantsuse keelt. Siäranis suurt rõõmu tundis ta ajaloo ja kirjawara tundma õppimisest.

Shufowski katsus iga pidi selle eest hoolt kanda, et kaswandikust hea ja auus walitseja saaks ja see püüdmine on temale ka täieste korda läinud. Ei läinud kuigi kaua aega mööda, kui isa auujärjepärijat juba riigi walitsusega tuttawaks hakkas tegema. Kui prints 16 aastat wanaks oli saanud, tunnistati ta 4. Mail 1834 ealiseks ja lasti keisri maja seaduste järele talwepalee kaelis truiduse wannet wanduda.

Nüüd algasiwad printsil suured toimetused ja tallitused. Ta sai keisri adjutandiks, Kassaate peameheks ja ühe riigemendi ülemaks. Siäranis hoolega hakkas ta sõja ja walitsuse teadust uurima. Et ikka rohkem riiki, tema elu ja olu tundma saaks, käis ta olgu kas isaga ühes ehk ka üksi reisi peal. Niisugusel korral on ka mitmel Gesti maa linnal õnn olnud, teda näha saada.

Noor suurwürlst elas täieste soldati elu; ta töusis hommiku wara kõwa aseme pealt üles, ei pidanud pikka sõõma-aga ega käinud kaua jalutamast; tall oli alati nii palju tööd, et ajawiitmise peale sugugi mõelda ei wõinud. Tema kõige suurem õnn oli, kui ta raske töö järele ema juurde wõis minna, mis aga väga arwa juhtus.

Et rüütl töö noore suurwürlsti terwiselle kahju teha ähwardas, saatis keiser Nikolai ta grahw Orlowiga wõeralle maale reisima. Prints käis mitme riigi walitseja juures, kus igal pool tema auuks uhked peud peeti, aga tema süda-

melle ei jõudnud nad ometi röömu saata. Viimaks jõudis ta Hessen-Darmstatti, kus sell ajal suurhertsog Ludwig II. walitses, kui korraga sõnumed laiale lagunesiwad, et ta suurhertsogi tütar Maxsimilane Wilhelmine Auguste Sofie Mariet eneselle kofida. Et suurwürstil ega keisril Nikolail midagi selle wastu ei olnud, tuli noor printsess pea Wene maale, et keelt kätte õppida ja ennast uue usuga tutwustada, mis tema riigi seaduse järele wastu pidi wõtma. Kui see sündinud oli, sai ta eneselle uue nime Maarja Aleksandrowna ja siis peeti 16. Aprillil 1841 uhked pulmad.

Seft saadik läks suurwürst jälle wäga röömsaks ja ta hakkas nagu uueste elama. Oma abikaasaga oli ta wäga õnnelik, kes talle kümne aasta sees neli poega kinkis: Nikolai, Aleksandri, Wladimiri ja Aleksei, hiljem weel aastal 1853 tütre Maarja, nenda kui 1857 suurwürsti Sergei ja 1860 suurwürsti Pauli. Keiser Nikolai nägi oma endist noore põlwe elu laste seas jälle õnnelikult õitsewat, mis ta südant wäga rõõmustas.

Aastal 1850 läks amujärjepärija mitmeks kuus lõune Wene maale reisi peale. Kui ta Woltaawas Peetri auusammast vaatamas oli käinud, mis siia Rootslaste peale saadud wõidu mälestusiks üles pandud, reisis ta Uue-Wene maa kaudu Nikolajewi, sealt Sewastopoli ja sealt edasi Kaukaasia maale. Wäga suure auuga wõeti teda Tiflisest wastu ja peeti tema auuks uhkid ja toredaid pidusid. Kui ta selle peale iihes wõitlemises Tsherkesslaste üle wõitu oli saanud, mis eest temale Georgi ordutäht anti, läks ta jälle Peeterburgi linna tagasi.

Warsti selle järele pidi keiser Nikolai Türglastega sõda algama, kellele esmalt head sõbrad Inglased ja Prantslased, siis aga ka Sardiinlased ja Austria lased appi tõtta-

siwad, nii et Wene maal niid wiie waenlasega korrage tegemist oli. Kõige suurem sõda süttis Musta mere ääres põlema, kus Wenelased ometi peagi waenlaste wäed tagasi tungisiwad. Et Wene wäge jautada, tungisiwad Inglise ja Prantslased igast küljest Wene maa kallale, kust iganes tungida wõis. Nii oli siis keisril Nikolail iga mere peal, kelle ääres Wene riigil maad, waenlaste wastu panna.

Enne weel kui sõda lõppes, suri keiser Nikolai I. 18. Weebruari 1855 lühikese haiguse järele ära ja jättis trooni kui ka raske sõja oma pojale, meie praeguse armulise keisri Aleksander II. Wähä walitsejaid on, kelle walitsuse hakatus nenda raske olnud, kui meie praegusel keisril. Wiis wägewat waenlast tungisiwad mitmest küljest ta kallale. Siiski ei heitnud ta meelt ära, waid kindlaste Jumala peale lootes wõttis ta isa surma järele walitsuse ohjad oma kätte. Ta oli ammu aru saanud, et niisugune sõda riigile mingisugust kasu tuua ei wõinud. Sellepärast ei olnud tal sugugi nõuu sõda edasi pidada, waid õige pea werewalamiist lõpetada. Ometi läks enne tiik aega mööda kui rahu wõis teha. Saadikud läksiwad küll Wiini linna kofku rahu pärast nõuu pidama, aga et waenlased oma tingimistega liig üleemeelised oliwad, ei wõinud meie armuline keiser nende tingimisi wastu wõtta. Werist sõda hakati uue jõuga pidama. Suure waewaga saiwad waenlased wiimaks Sewastopoli linna suuremalt jault oma kätte, mis neid weel uhkemaks tegi kui nad enne oliwad. Et aga Wenelased ka mitmes kohas wõitu saiwad ja Wäike-Aasia maal Karssi kindluse ära wõtsiwad, hakkas waenlaste sõja himu ifka enam ja enam kaduma ja igamees rahu nõudma. Pariisi linna kutsuti konwerents Jaanuari kuus 1856 kofku, kus sõja lõpetuse ja rahu poolest otsust pidi tehtama. Pika nõuupidamise järele tehti wiimaks 18. Märtsil Pariisis

rahu. Selle rahu seaduste järele pidi igamees kõit tagasi andma, mis ta võitnud oli, ja Bosporuse merekitsus igale sõjalaewale lahti olema, nii kaua kui Türgi maal sõda ei ole. Musta mere ja Doonau jõe peal anti iga rahwa kaubalaewadelle prii sõidu luba. Wene ja Türgi maa tõutasiwad, et nad Musta mere ääres sõjalaewade ehitamise kohta ei asuta ega Musta mere peal rohkem ei pea kui kuus laewa. Peale selle andis Wene maa Doonau jõe suu Rumeenia maale, kus juures Bruti jõgi Wene maa ja Rumeenia maa rajaks jäi. Nistirahwas sai Türgi maal needsamad õigused, mis Muhamedi usku Türgi alamatel on, Rumeenia ja Serbia maa aga anti Giiroopa suuremate riikide kaitsemise alla.

Haawad, mis see sõda Wene maale tegi, oliwad rängad; mitu sada tuhat inimest kautasiwad elu; kauplemine ja käsitöö jäi seisma ja riigi endine suur wõlg kaswis weel suuremaks. Siiski oli see sõda teiselt poolt Wene maale ka kasuks. Mitmed puudused ja wead, mis enne warjul oliwad, saiwad tema läbi awalikuks, nii et rahu ajal hoolega iga paha ja wiga parandama wõis hakata.

Parisi rahutegemise järele katsus keiser iga pidi selle eest hoolt kanda, et endine sõbrus Wene maa ja wõeraste maade wahel jälle elusse tõuseks. Kui keiser Warshawis oli käinud, kus ta Poolakatele nende süüd andeks andis, muendas ta Berliinis wana sõbrust Preisi maaga. Wene maale tagasi tulles laskis ta ennast Moskwas 26. Augustil 1856 kroonida, kuhu palju wõera maa walitsejaid ja saadikuid temale õnne soowima tuliwad. Siäranis katsus keiser Prantsuse maa poole hoida, kelle saadik grahw Morni keisrimajas suure auu sees oli. Kui keiser järgmisel aastal (1857) jälle wälja maale reisis, sai ta Stuttgardis Prantsuse keisri Napoleoniga, Weimaris Austria kuninga

Franz Josefiga ja Breslawis Preisi kroonprintsiga kokku ja katsus enmast nende sõbraks teha.

Nii hästi omade kui võderaste vastu katsus meie armuline keiser oma heldet meelt üles näidata. Veel enne kroonimist andis ta mitmele, kes wangis kodupinda taga igatsesiwad, auu ja wara tagasi. Siis hakkas ta hoolega selle peale waatama, kuidas ta sõja raskid haawu parandada võiks. Riigi raha oli otsas; põllutöö ja kaubaajamine lunkama jäänud, sest et töörahvast puudus oli. Sellepärast jättis ta liisuwõtmise mitmeks aastaks maha ja wähenDas sõjawäge, mis läbi riigil enam nii palju raha sõjawäe tarwis waja ei olnud wälja anda kui enne. Seega ühes kingiti neile maakondadele, mis kõige rohkem sõja läbi kahju oliwad saanud, mitu miljonit wõlga jäänud maksusid. Et kauplemine kaswaks ja ditsema hakkaks, tehti Wene maa ja teiste riikide wahel kauplemise fergituseks mitmesugused kasulikud seadused. —

Srimmi sõja ajal oli Wene maal kõigist üks ainus raudtee; nüüd aga, kus kallis rahu walitses, anti luba igale poole uusi teesid ehitada, et seega kauplemine elawamaks lähaks. Kõik taistutsed, mis Wene maad siia maale teiste riikidega ühendada ei lastnud, lõpesiwad nüüd täieste ära. Et suur maks, mis enne võdera maa passi eest makseti, ära kantati, hakkas ikka enam ja enam Wenelasi võderalle maale reisima minema ja võdera maa mehi niisama Wene maale tulema. Politsei ei käinud enam alati iga ühe kannul, kes võderalt maalt tuli ehk võderalle maale läks. Trüki-firjade ülewaatajad ei olnud enam nii waljud oma ametis kui enne; mõtete awaldamiseks anti rohkem woli, mis läbi siis palju ajalehti elusse tõusiwad, kelle hulgas ka meie Gesti keele esimesed ajalehed oliwad. Uu asjus andis keiser igale ühele täieliku wabaduse ja seadis igale usu

selfile oma isäraliku walitsuse. Aastal 1858 lõppes teeld ära püha kirja laiale lautada; tema laiale lautamiseks anti nüüd koguni kaunis suur hulk raha. Siiraniis hoolega pandi käed tööle, et rahwa õpetus rohkem wilja mõitskanda. Selle tarwis asutati igale poole uusi koolisid ja seati wanu parema järje peale. Riigi walitsuse poolest anti mitmele mehele abi, et nad wõeralle maale mõisiwad minna ja seal koolimeistris õppida.

Selle aja sees kui meie armuline keiser igal pool hoolega wanu puudusi ja wigadusi parandas ja kõike paremale järjele seadis, kestsiwad tülid, mis Kaukaasia maal juba enne Krimmi sõda oliwad alanud, ifka weel edasi ja läfsiwad kord korralt ifka suuremaks. Mäerahwas Tsherkesslased tungisiwad mägedest sagedaste wälja Wene küladesse, kus nad harjunud wiisi järele põletasiwad ja röwisiwad. Et Wene walitsus niisugust lugu sallida ei wõinud, on isienesest mõista. Tsherkesslased oliwad aga nenda julged, et nad koguni Wene wäe wastu hakkasiwad. Kui Krimmi sõda lõppes, andis meie armuline keiser Kaukaasia maa würst Barjatinski hoole alla, kes kõigest wäest sõda lõpetada püüdis. Siiski ei läinud see nii pea korda. Tsherkesslaste peamees Shamil oli väga kawal ja mõistis ennast alati selle eest hoida, et lõksu ei langenud. Kord korralt saiwad Wenelased ifka enam ja enam mäerahwaid oma wõimuse alla, nii et Shamili sõjameeste hulk ifka wähemaks jäi. 1. Aprillil 1859 langes Shamili elukoht ja tugew kindlus Weeden Wenelaste kätte. Shamil põgenes mõne saja selfimehega lõune Dagestaani Gumiibi kindlusse. Pea piirasiwad Wenelased ka selle kindluse ümber, kus Shamil ennast 25. Augustil 1859 wiimaks wangi pidi andma. Ta wiidi esmalt Peeterburgi, kus ta suure auuga wastu wõeti ja saadeti siis Kaluga linna

elama. Ta suri 1871 Araabia maale, kuhu ta Muhamedi hauale pattusid andeks paluma oli läinud. Shamili wangi-wõtnisega oli kõik idapoolne Kaukaasia maa Wene walitsuse all; üksnes mõned mäe rahwa sood ei olnud veel alla heitnud. Kui kewade 1864 suurvürst Mihail Nikolajewitsh Kaukaasia walitsejaks sai, pidiwad ka need sood Wene walitsuse wastu wõtma, nenda et sest saadik kõik Kaukaasia maa Wene keisri käsu all on. Mitmed sood ei tahtnud ometi Wene walitsusega leppida ja rändasiwad sellepärast Türgi maale wälja.

Palju tähtsam ja kasulikum kui Kaukaasia ärawõtmine oli Wene maale Amuuri jõe äärsete maade kättesaamine, mis ühte kofku neli kord suuremad kui Inglise maa on. Juba 1649 asusiwad Wenelased Amuuri jõe äärde elama, aga ei wõinud ometi kauaks sinna jääda. 1658 wiisiwad Hiinlased wiimased Wene asujad wangi wiisil Bekingi ja 1689 pidi Wene maa Nertshinski lepingu järele kõik Amuuri jõe äärsed maad täieste Hiinlaste kätte jätma. Alles 1844 wiisiwad Wenelased uueste Amuuri maid paremine tähele panema hakata ja piirisid Hiina maad wastu diendada. Uueste piiridsiwad nüüd Wenelased Amuuri jõe ääres edasi tungida ja uusi elukohte asutada, kus juures nad aega mööda palju kaugemale läksiwad, kui seadus minna lubas. Ilma et sealt rahwas sugugi wastu oletaks pannud, asusiwad Wenelased kõigisse Amuuri maadesse ja ka jöest lõune poole mere äärde elama, kus 1853 wäike Konstantinowski linn asutati. Sellamal ajal hakkas hoimiku Siberi kindralkuberner Murawjew Amuuri maade pärrast Hiina riigiga kaupa tegema, kes sell ajal parajaste Inglastega ja Brantslastega sõda pidas. Hiina riigi walitseja, kes Wenelaste käest abi lootis saawat, tegi Wene maaga Aligunis 16. Mail 1858 sõbruse seadust,

kelle järele Wene maa pahema poolsed Amuuri jõe äärsed maad eneselle sai. Kaks aastat hiljem oli Pekingis uus leping, mis läbi Wene maa ka suure hulga parema poolt Amuuri jõe ääre maad kunni Korea piirini oma kätte sai.

Amuuri maade ärawõtmine on Wene maale kauplemise poolest suureks kasuks. Praegu on Amuuri maades ja Maailma mere rannas juba mõnda kindlust ja linna, nagu Nikolajewsk (1852), Konstantinowsk, Blagowesthensk, Sofiisk, Wladiwostok j. n. e. Opetatud mehed käiwad neis maades sagedaste reisirimä, et neid itka parem wõiksiwad tunda saada. Itka enam ja enam laewu hakkab Amuuri ja teiste kõrwaliste jõgede peal käima. Kauplemine Hiina ja Ameerika maaga lähäb iga aastaga suuremaks ja elawamaks. Ka Jaapani maaga, kuhil hilja ajani kedagi Eürooplasi ligi ei lastud, katsusiwad Wene-lased endid sõbrustada ja lepingit teha, kelle järele nad nüüd Jaapani rahwaga kasulikul wiisil kaubelda wõiwad.

Wäewalt oliwad wälised toimetused korral, kui meie armuline keiser jälle sijemisi tallitusi käsile wõttis ja suure töö korda saatis, mis teda Wene riigi rahwalle igaweste armats ja kalliks teeb. See suur ja tähtjas töö oli pärisorjuse kautamine. Juba keisri Pauli ajast mõtles riigi walitsus selle peale, kuidas talurahwa põlwe parandada wõiks. Kõwaste keeldi ära, et keegi maaomanik pärisorjade käest rohkem tegu ei pidanud nõudma kui kolm päewa nädalis. Keiser Aleksander I. tegi seaduseks, et keegi pärisorju ilma maatiikita ära müüa ei tohtinud ja lastis Gesti ja Witwi maal rahwa wabaks. Keiser Nikolai püüdis ka mitmet wiisi talurahwa elu parandada ja oleks neid orjapõlwest täieste lahti lastinud, kui mitte mõisnikud kõigest wäest selle wastu ei oleks pannud. Oht küll pärisorjade kasuks ja elu kergituseks mitmed kaunid seadused oliwad

antud, ei läinud viimase ajal pärisorjade elu ometi mitte palju paremaks, sest et mõisnikud isi enamiste linnas ehk wõeral maal elasiwad ja mõisad rentnikkude käes oliwad, kes oma kasu piiuõmise pärast rahwast palju orjust ja maksu nõudsiwad. Peale selle jäi põllumeeste hulk ifta vähemaks, sest et mõisaomanikud ja rentnikud pärisorju sagedaste käsitööd õppida lastsiwad, mis neile rohkem kasu sisse tõi. Viimased elasiwad tihti linnades ja läksiwad kaunis rikkaks, pidiwad iga aasta aga peremehele suured maksud maksma. Kui meie armuline keiser Aleksander II. trooni peale sai, oli Wene maal umbes 45,000 mõisnikku, kelle niisugused pärisorjad oliwad. Nowembri kuus 1857 ajas ta asja nenda kaugelle, et läänepoolsetes maades pärisorjadel tõeste parem põli algas. Warsti selle peale tõutasiwad Wilna, Kowno ja Grodno kubermangu mõisnikud oma pärisorju wabaks lasta. Järgmisel aastal asutati Peeterburgis komisjon, mis otjust pidi tegema, kuidas kõige kergemal kombel pärisorjust ära wõiks kantada. Waewalt saiwad aga mõisnikud seda kuulda, kui nad selle pärast suurt kära tõstsiwad. Aga meie armuline keiser ei jätnud ettewõtmist pooleli, waid andis isi kõige pealt oma helde südamet poolest tunnistust: ta lastis kõigis keisri suguwõsade mõisades pärisorjad wabaks. Suure paastu eimesel pühäl, 5. Märtsil 1861, loeti kõigis Moskwa ja Peeterburgi kirikutes 19. Weebruari 1861 antud keiserlik kuulutus ette, mis kõigile pärisorjale wabaduse kinkis. Weel sellisamal päewal läksiwad kindralid ja mitmed muud suuremad mehed keiserliku kasu peale igasse kubermangu järele waatama ja hoolt kandma, et keisri nõudmine igal pool täidetud saab. Peale Vääne mere äärsete maade, selle pärisorjus enne juba ära oli kantatud, ja Musta mere Raskafate, kellel teda ülepea ei ole olnudki, andis

wabaduse kuulutus 23 miljoni inimesele paremat põlwe. Igale ühele anti luba eneselle raha eest mõisomanikkude käest maad osta. Kõik kogukonna toimetused anti talupoegade oma hooleks.

Wabaduse kuulutus tegi väga palju kisa ja kära. Mitmed faksistused tuliwad ette, mis ettevõtmist hoopis wõimataks tahtsiwad teha. Üks jagu tundis pärisorjuse kautusest kange kahju ja pani sellepärast kõigest wäest wabakslasimise wastu. Ka suur jagu talupoegi, kes endid walekeelte läbi petta lastsiwad, tõstsiwad segadust ja ei tahtnud enam tööd teha ega maksusid maksta. Nad arwasiwad, et keiser neile ka maad pidi kinkinud olema, mis mõisnikud aga ära wõtta tahta; nad tahtsiwad peresid ja kohte, kus nad juba kaua aega elanud, täieste omaks pidada ega mõtelnudki selle peale, et nende eest maksusid maksta. Sõjawäe abiga waigistati mässamine pea ära; mässamise alustajad aga saiwad kangeste muheldud.

Ka Gesti ja Viivi maal läks talupoegade elu sest saadik paremaks. Kõik küll rahwas pärisorjusest prii oli, pidi iga taluomanik ometi oma talu eest mõisale suurt teurjust tegema, nii et oma maade harimiseks väga wähe aega üle jäi. Niisugune teurjus kautati ära ja pandi kohapidajad koha pärisomanikule raha renti maksuma.

Pärisorjuse kautamise järele hakati igal pool suurema hoolega wanni puudusi kautama ja riigi elu ja olu ifka enam ja enam parema korra peale seatama. Shunuhtlus, mis talupojad siia maale iga süü eest saiwad, kautati 17. Aprillil 1863 ära; üksnes kohtudelle anti luba, seda aruldasel korral weel wäiksel mõõdul pruukida. Mõnes kubermangus ja maakonnas hakati maapäiwi pidama, kus üleüldised ettevõtmised ja kõik, mis iganes kubermangu

ehk maakonda puutus, läbi räägitakse ja puuduste poolest nõuu peetakse. Kuit ka niisugused maapäewad siia maale veel üleüldised ei ole ja nende peal veel seisuste peale waadatakse, wõiwad nad aega mööda ometi ikka enam üleüldisemaks minna ja seisusi ikka rohkem poliitika osawõtmisele kaswatada. — Keiserliku käsu peale seati 1864 kohtud parema korra peale ja asutati uued rahu ja wanutatud meeste kohtud, kus kõik kohtu toimetused awalikult ära toimetatakse ja lühikese ajaga kohtu otsust mõistetakse, et alamal rahwal kohtukäimisega vähem aja-
wiitmist oleks. —

Et riigiwalisus mitte üksi ühe ehk teise seisuse lugu parandada ja elu kergitada ei tahtnud waid seda iga ühe seisusega teha soowis, siis anti ka Suurtele suuremat woli ja katsuti selle eest hoolt kanda, et nad aega mööda neid õigusi kätte saaksiwad, mis ristirahwal on. Suuri käsitöö-
mehed, kes siia maale üksnes läänepoolsetes kubernan-
gudes, Poola ja Kuura maal elada wõisiwad, said õiguse igal pool suure riigi sees tööd teha.

Meie armuline keiser püüdis ka Poolakate põlwe parandada. Kui ta Mai kuul sees 1856 Warshawis käis, ei annud ta mitte üksi suurele hulgale Poola põgenejatele luba kodumaale tagasi tulla, waid seadis ka nende kohtuid paremale järjele ja laskis väga mitmes kohas uusi koolisid asutada. Niisama kui Wene maal ei olnud ka Poolamaal peale Krinimi sõda mitmel aastal liisuwõtmist. Endised waheseinad, mis weel Poola maa ja Wene maa wahel oliwad, kisti ikka rohkem maha; ka Poola maad ühendati raudtee läbi Wene maaga. Warshawi lasti suur põllumeeste selts asutada ja linnad wõisiwad isi oma kohtuid ja walitsust waliteda. Selgeste näitab meie armuline keiser, et edaspidi alati arm ja heldus aset peawad leidma ja Poola

maa neidsamu õigusi kätte saama, mis suurel riigil on. Poola mõisnikud olivad rahul. Nad nähti enamiste kõik keisri poole hoidwat. Kui aga 1859 Itaalia maal sõda algas ja Prantslased võitjaks jäiwad, tõusis Poola mõisnikkude jüdames lootus Prantslaste abiga jälle Poola riiki elusse ajada. Seda wale arwamist toetasiwad wälja rändanud Poolakad, kes Poolakate paremaks läinud põlwe ega maa praegusi tarwitusi ei tunnud, waid kõik alles nendasama arwasiwad olevat kui muiste olnud. Pea hakkasiwad Poolakad endid selle wastu walmistama, et Wene walitsuse alt lahti wõitfiwad peaseda. Rihupead lätsiwad igasse külge laiale, et mäsšamise tuld rahwa seas põlema süüdata. Maa rahwas ei pannud nende maenitsusi suuremat tähele, aga seda rohkem mõjusiwad nende sõnad linnades, isäranis noorte õpetatud meeste hulgas ja preestrите seas, kes mäsšamise kiriku ja usu asjaks tegiwad. Juba aastal 1860, kui meie armuline keiser Austria keiser ja Preisi kuningas Warshawi kokku tuliwad, ei olnud enam endist lahket wastuwõtmist mõisnikkude poolt näha; need hoidsiwad endid nüüd keisrist koguni eemalle. 17. Nowembril, mill 1830 aasta mäsšamise aastapäew oli, peeti ühes kirikus leinapäiha, kus juures ühes laulus isamaa peastmisest lauldi, ja peasmise kordamine-mise eest paluti. Weel suuremaks läks kahjulik liikumine, kui Grohowi lahingi aastapäewal 13. Weebruari 1861 inimesed isamaa laulusid lauldes suurte sallade kaupa Warshawi uulitsaid mööda maawalitseja Mihail Gortshakowi lossi ette lätsiwad, kus põllumeeste seltsi liikmed kõigest kuningriigist koos olivad, mis peale preestrid rohke rahwa hulgaga läheda wõitlemise wälja peale rändasiwad. Wene sõjamehi pilgati ja teutati ja wisati wiimaks koguni kividega, nii et sõjameestel muud nõuu

üle ei jäänud kui vastu hakata, kus juures mitu inimest surma said. Selle peale paniwad Poolakad leinariided selga ja hakkasiwad Poola wärwifid kandma. Kirikus lauldi Jumala teenistuse järele isamaa laulusid. Wahe ajal lastis selle tarwis wälja walitetud nõuuogu maa soowimised würist Gortshakowi läbi keisrile ette panna, kelle peale ka warsti keisri poolt wastus tuli. Kõige pealt pidi walitsus uue järje peale seatama ja riigi nõuuogu asutadama, kes palwed ja kaebused vastu wõttis; igale maakonnale anti õigus isi oma kohtumõistjaid waliteda. Peale selle lubati weel kõrgemaid koolisid asutada.

Et Poolakad sellegi pärast mässamise mõttid järele ei jätnud, sai riigi walitsus selgeste aru, et nalja asi enam ei aita: ta keelas leinariiete ja wärwide kandmise ära, lastis kõrgemad koolid kinni panna ja kantas põllumeeste feltsi ära, mis enam poliitika kui põllu tööd tegi. Sest tuli siis, et 26. Märtsil 1861 suur rahwa hull rahwalaulusid lauldes maawalitseja lossi ette läks, kus neid sõjariistadega ühest ära aeti, kui nad äraminemise käsu peale naersiwad. Sgasse awalikusse majasse pandi uulid soldatid sisse. Kõwa käst anti wälja, et keegi poliitika laulusid kirikus laulda, uulitsa peale kauemaks ajaks seisma jääda, ja rahwariidid ega isiaralikku märki kanda ei tohi. Kui kuulus Poola würist Adam Tshartorõiski 3. Junni Pariisis ära suri, peeti uueste pühalikku Jumala teenistust, kus juures aga ka pooliitikat ära ei unustatud. Warsti selle järele pühitseti mitmes linnas endist Poola maa ühenduse päewa wäga toredaste. Sell kombel ei aidanud siis Wene walitsusel muu nõuu, kui pidi Poola kuningriigi sõjaseaduse alla panema (2. Oktoobril 1861), nagu see kuu aega enne seda Wilna, Grodno ja Kowno kubermanguga juba juündinud oli. Kui kõigest sellest hoolimata

3. Oktoobril Warshawis Kostjushko surmapäewa pühitseti ja seal juures kirikutes mässamise laulusid lauldi, tungitiwad soldatid kirikutesse ja wõtsiwad kõik wangi, oliwad need wanad wõi noored, mehed wõi naesed. Nüüd kuulutatiwad waimulikud mehed, et kirikud rojastatud olla ja nii kauaks kinni pidada jääma, kuni kirikus käijad julged wõida olla. Alles 1862 aasta hakatuses, kui liht preester Felinski, kes siia maale Peeterburgis elanud, paawsti luaga uueks Warshawi peapiiskopiks oli tõstetud, tehti kirikud uueste lahti. Selle ajal sees pruukis kindral Lüders, kes Gortshokowi järele Mai kuus 1861 Poola maawalitsejaks oli saanud, igal pool sõjaseadust ja laskis palju suuremat sugu Poolakaid kinni wõtta ning wangi panna. Kassakad ja politseisoldatid käisiwad ööd ja päewad uulitsate peal edasi tagasi; kauplemine jäi seisma; häda läks suuremaks, toiduvara kallimaks. Walitus katsus uueste rahu teha: ta laskis siia maale kinni olnud Warshawi teatri üksed jälle lahti teha ja koolides uueste õpetust alustada. Pea selle järele nimetas meie armuline keiser oma wenna Konstantini Poola maawalitsejaks ja andis ühe Poola markgrahwi temale abiliseks. Igal pool hakkas ta nüüd Poolakate elu ja olu parandama. Aga ikka uueste ja uueste äritasiwad mässajad rahwast mässama. Et mitu korda Konstantini, Lüdersi ja mõne muu suurema mehe elu kallale kiputi ja keeldud laulusid edasi lauldi, wõis selgeste aru saada, kui asjata kõik Poolakate elupõlwe parandamine oli olnud.

Mässamise waigistamiseks wõttis walitus wiimaks nõuaks mitme aasta pärast uueste soldatisi wõtma hakata, ištaranis aga linnadest. 2. Jaanuari ööse 1863 wõeti kõik noored mehed, kellest midagi karta wõis, linnades kinni ja pandi soldatiks. Nüüd hakkasiwad mässajad awalikult

waštu; nad kogusiwad põgenejad metsadesse kofku ja kat-
susiwad siit Wenelaste kallale tungida. Sala rahwawa-
litfus käskis rahwast sõjariistu kätte wõtta ja lubas
kõik maad, mis siia maale talupoegade käes rendi peal
oliwad, neile päriseks. Kui Brantslased ja Ingliseed Poo-
lakate mäsšamist kuulsiwad, nõudsiwad nad Wene walit-
suselt, et Wene walitus Poolakatele nii palju järele pidi
andma, et nad rahule jääwad. Õnneks ei saanud Brants-
lased ja Ingliseed oma sõjawägesid Poolakatele appi, waid
arwasiwad palja nõudmisega juba küllalt teinud olevat.

Kui ka Poola salawalitus rahwast sõjariistu kätte
oli käskinud wõtta, ei teinud talupojad seda ometi mitte,
sest et nad oma mõisnikka ei uskunud ja Wenelaste käest
suuremat kasu lootsiwad tulewat kui mäsšajate käest. Wit-
mased saiwad suure waewaga mõned wäikesed salgad mehi
koffu, kellega nad ühikute Wene sõjawäe jagude kallale
tungisiwad. Peale selle oliwad mäsšajad isikeskes tülis, nii
et üks ühele, teine teisele poole hoidis ja üheskoos peaaegu
midagi ette wõtta ei wõinud. Et ettewõtmine parem korda
lähäks, waliteti endine Preisi ohwitser ja Pariisi sõjakooli
koolmeister Langewitsh mäsšajate peameheks. Aga ka
temal ei olnud suuremat õnne; pea saadi ta sõjawäe peale
wõitu ja ta pidi Austria maale põgenema. Siiski katsus
sala rahwawalitus sõda edasi pidada, andis uusi seadusi
ja käskusid wälja ja laskis neid kangeste muhelda, kes
mäsšamist takistasiwad. Niisama karistas Wene walitus
neid mäsšajaid, keda iganes kätte saadi.

Reedo maal, Riijewis, Poodoolias ja Wolhiinias,
kuhu mäsšamine aeg ajalt ka jõudnud oli, saiwad talupo-
jad keiserliku kásu peale mõisnikkude wõimuse alt täieste
lahti; see läbi hakkasiwad nad ikka enam Wene maa poole
hoidma ja mäsšajaid taga kiusama. Kui grahw Berg

1863 Poola maavalitsejaks sai, oli mäsamine juba nii palju wähenenud, et üksnes mõnes metsas weel mäsajate salgad oliwad, ja jälle korralisem elu algas. Aga suurem jagu mõisnikka oli olgu kas wõitlemises surma saanud ehk wõeralle maale põgenenud; kes weel Poola maal oliwad, need jäiwad oma mõisadest ilma. Peale mõisnikkude oli waimulik seisus kõige suuremat kahju saanud. Kõik kloostriid kantati ära ja kõik katoliku kirikute warandus langes riigi kätte, kes preestritelte sest saadik isi palka maksuma hakkas. Paawstiga ei tohtinud Poola preestrid enam midagi tegemist teha. Kui temale midagi teada oli anda ehk temalt otsust nõuti, pidi see esmalt Beeterburgi waimuliku kolleegiumile ette pandama, kes olgu kas isi otsust andis ehk paawsti käest nõuu küsis. Niisama pidiwad kõik paawsti otsused ja kirjad enne sisemiste asjade ministri poolest läbi waadatama, kui neid awaldata wõis. Kõik suuremad riigi ametid anti Wenelaste kätte. Deedo maal, kus kindral Murawjew walitseja oli, tunnistati Wene keel ainukeseks ametlikuks keeleks ja asutati igale poole Wene koolisid ja Greeka kirikuid. Nõwaste keelbi läänepoolsetes kubermangudes ära, et keegi Poolakas eneselle mõisat ei tohtinud osta, ega ka teisele müüa. Poola ja Deedo maa koolides tehti igal pool Wene keel õpetuse keeleks; need koolmeistrid, kes seda mitte ei mõistnud, lasti ametist lahti. Poola kuningriik jaeti 10 kubermangu ja 85 maakonda ja pandi täieste riigi walitsuse alla.

Baewalt oli Poola mäsamine lõpetatud, kui Keis-Aasia maal uueste sõja tuli põlema hakkas. See siindis isäranis neis maades, mis üleilmse Turkestani ja Turani nime kannawad ja Kaspia merest homniku pool kummi Hiina rajani ulatawad, lõune pool aga Afganistani ja Persia piiridega kokku puuduwad. Need maad on kauple-

mise poolest väga tähtjad. Kaks suurt jõge Sir-Darja ja Amu-Darja jooksewad neist läbi. Rahwas on Tatarlased, Usbeklased, Buhaarlased, Armeenlased, Kirgiislased ja muud, kes enamiste kõik Muhamedi usku on; üks jagu neist harib põldu ja kaupleb, teine jagu aga kaswatab karja ehk toidab röövimisest pead. Maad on mitmesse kaani riiki jaetud. Kõige tähtsamad neist on Kiiwa Amu-Darja alumiisel jooksul, Buhaara Amu-Darja keskmiisel jooksul Samarkandi linnaga, mis endisel ajal Tamerlani pealinn oli ja Muhamedi teaduste suurkooli pärast väga kuulsaks sai, wiimaks Kookand Sir-Darja jõe ääres Koshenti ja Tashkenti linnaga. Kõige nende maade rahwas tegi alaliste riisumistega teiste maade rahwastelle palju tüli ja kahju.

Kõige kardetawamad rööwliid oliwad Kiiwa maal, mis lääne, põhja ja ida pool Wene maga kokku puudub. Kiiwa maal on suured kõrbed ümber, mis enam kui 1000 wersta laiad on. Et keegi sellepärast hõlpsaste Kiiwlaste kallale ei pease, on nad selle peale lootes igal ajal Persia ja Wene kaubawooride kallale tunginud, inimesi rööwinud ja neid siis wangi wiinud. — Juba 16 aastasaja lõpetusest saadik tungisiwad Uraali Kassakad mitu korda Kiiwa maale, et Kiiwlastele nende kurja kätte tasuda; nad riisusiwad mitmed linnad puhtaks, aga leidsiwad tagasi tülles olgu kas waenlaste ehk ka weepuuduse, küllma ja soja läbi otja. Peeter Suur saatis hulga mehi Kiiwa maale, et need seal kaubateed India maale lahti pidiwad tegema, aga Kiiwlased tungisiwad salaja Wene sõjawäe kallale, mis umbes 1500 meest suur oli, ja tapsiwad kõik ära. Wenelased hakkasiwad 1731 küll juba Buhaaraga kauplema ja asutasiwad kauplemise kergituseks Dorenburgi linna, aga Kiiwa maaga ei läinud kauplemine ometi mitte korda:

iga korra kui Wenelased kaubavooriga sinna läksiwad, tungisiwad Kiivlased kaubavoori kallale, kus juures nad hulga Wenelasi wangi wõtsiwad, keda orjaks ära müüdi. Uueste saatis keiser Nikolai sellepärast sõjawäe Kiiva maale, kui kaan wangi wõetud Wenelasi lahti laska ei tahtnud. Kindral grahw Perowski läks Nowembri kuu sees 1839 sõjawäega Dorenburgist teele, pidi aga mõne kuu pärast poole tee pealt ümber pöörma, sest et umbes neljas osa mehi ja wäga palju wenelajaid kõrbedes otja oliwad leidnud. Alles 1851 läks Perowski uueste sõja teele ja tungis selle korra Kookandi kallale, kelle rahwas Wene Kirgiislasi rööwimas oliwad käinud. Ta peasis maa südamesse, kus ta Sir-Darja ääres mitu kindlust ehitas. Aastal 1854 tungis ta Kiiva ja Buhaara maale ja ajas asja nii kaugelle, et mõlemad maad Wene walitsuse sõna lubasiwad kuulda, mis peale Kiiva maale Wene konsul saadeti ja kindlusi Sir-Darja ääres edasi ehitati.

Ikka enam ja enam katsusiwad Wenelased Kookandis oma walitsust laiemale lautada ja wõitsiwad tähtsa kaubalinna Tashkenti ära (16. Juunil 1865), mis ümberkauduste maadega isiaralikuks riigiks tehti, aga juba järgmisel aastal (17. Augustil 1867) rahwa oma palwe peale Wene maaga ühendati. Wahe ajal oli kindral Romowowski Buhaara walitseja peale wõitu saanud (8. Mail 1866) ja Koshenti linna ära wõtnud. Neist ära wõetud maadest tehti uus Turkestaani kubermang, kelle pealinaks Tashkent nimetati (11. Juulil 1867). Pea selle järele algas aga wõitlemine uueste Buhaara walitsejaga. Turkestaani kindralkuberner Kauffmann wõitis ta ära ja sai Samarkandi linna kätte, mis peale rahutegemise järele (18. Juulil 1868) Buhaara walitseja weel tükk maad Wenelastele andis ja edaspidi maksu maksta tõutas.

Mida latemalle Wene maa piirid Kesk-Aasias weni-
siwad ja mida rohkem kauplemine seal õitses, seda suu-
remat pahandust tegi Kiiwlaste rööwimine. Et Wene-
lastel niiid juba Kookandis ja Buhaaras maad oli, ei
olnud rööwlite karistamine mitte enam nenda raske nagu
enne. Kui Wene walitsus mitu korda Kiiwa kaani käest
nõudis, et ta rööwimist ära peaks feelma ja wangi
wõetud Wenelasi lahti lastma, aga lugu paremaks ei läi-
nud, tungis kindral Kauffmann Märtsi kuu sees 1873
sõjawäega Kiiwa maale. Eht küll kaan Wene sõjawäe
tulekut kuuldes kõik Wene wangid lahti lastis ja rahu
palus, ei pöörmud Wenelased siiski ümber, sest et nad
kaani sõna ei uskunud, waid läksiwad kõrbedest läbi Kiiwa
maale edasi. Kui nad sinna jõudsiwad, paniwad rahwas
wastu, aga Wene wägi sai ometi waenlaste peale wõitu
ja wõttis kolme nädaliga Kiiwa maa ära. 29. Mail tungi-
siwad Wenelased Kiiwa pealinna, kuhu ära põgenenud kaan
ka pea tagasi tuli. Temale jäeti küll walitseja nimi, aga
mitte walitsemise õigust. Pärisorjus kantati ära ja wan-
gid lasti lahti. Kiiwlased pidiwad 2,200,000 rubla sõja-
kulu maksma ja Wenelasi wabalt igal pool kaubelda lastma.
— Kui niiid ka Kiiwlased rahu pidiwad pidama, jäiwad
ometi lääne pool ümberhulkujad Turkmancelased, kes siia
maale üksnes rööwimisest ja orjade kauplemisest oliwad
elanud, wihasteks Wenelaste waenlasteks. 15. Juulil tun-
gisiwad nad ilma ootamata Wene sõjawäe kallale, aga
see eest pandi neid nuhtluseks 100,000 rubla trahwi maksma
ja wõeti kõik nende wara käest ära.

Wenelaste edasitungimine Kesk-Aasias on kauplemise
kohta väga tähtjas: kaubawoorid Wene ja Hiina ja India
maa wahel wõiwad niiid otse teed Turkestaani kaudu minna
ja neil ei ole enam nii pikke kõweraid teesid kaita kui siia-

maale. Wiimasel ajal katsub küll Inglise maa Wenelaste edasiminemist Keisr-Našias kinni panna, aga kõigest sellest hoolimata teeb Wene maa oma kasulikku tööd edasi ja annab kaugemale tungides sealtsetele harimata rahwastelle haridust ja õpetust. Nastad lähewad wist ometi weel mööda, enne kui harimata rahwas sõna kuulma hakkawad ja rahu walitsuse oma kätte saab, liiategi et 1879 rööwliid jälle wana tööd alustasiwad, mispärast Wene wägi neid uueste karistama pidi minema. See tüli ei ole praegugi weel mitte lõpenud.

Nii wäga kui meie armuline keiser ka riigi elu ja olu parema järje peale aidata katsus, oli ometi Wene ja Poola maal palju niisugusid leida, kes inendustega sugugi rahul ei olnud ehk palju rohkem nõudsiwad, kui meie armuline keiser anda wõis. Suurem jagu neist ei teadnud isegi, mis nad öiete tahtsiwad; nende püüdmine oli aga kõik wana ära kautada ja mis iganes wõimalik uueks luma. Neid nimetatakse üsna õigusega nihilistlasteks. Need nihilistlased katsusiwad keisrile ja riigi walitsusele igas ettewõtmises takistust teha ja paniwad mitmes kohas koguni linnad põlema. Kõik nende püüdmine jäi ilma asjatas: Wene riik näitas oma 1000 aastast mälestuse päewa pühitsedes (8. Septembril 1862) selgeste üles, et kõik tuhande aastased tormid teda ei olnud ära wõita jõudnud ja et seega nihilistlaste püüdmine ka ammuigi korda ei lähä.

Et nihilistlased enam muidu oma nõuu korda ei arwanud minewat, siis hakkasiwad nad wiimaks mõrtsuka tööd tegema. Nii sündis siis, et kui meie armuline keiser 4. Aprillil 1866 Peeterburgis suitaiast wälja tuli, üks noor Wenelane Korsakow püstitoli põuest wälja tõmmas ja keisrit lasta tahtis. Õnneks ei wõinud ta oma nõuu korda

saata, sest et üks noor töömees Kommissarow appi sat, enne kui kuri tegu sündis, nii et piistol küll lahti läks, aga laeng ometi wastu taewast lendas. Otsata suur oli rahwa rõõm Kommissarowi wahwa teu üle. Kommissarow tõsteti mõisniku seisuse sisse ja sai väga rohkid ja kallid kingitust. Iisäralik kohus, mis asja üle pidi kuulama, mõistis mõrtsuka surmanuhtluse alla ja mõrtsuka seltsimehed Siberisse.

Suurt kurwastust tõi meie armulisele keisrile ja kõigele Wene maale suurwürsti auujärjepärija Nikolai surm, kes pisut aega enne seda, kui ta Daani printsessi Dagmariga abielusse tahtis heita, 12. Aprillil 1865 Riitsa linnas ära suri. Poolteist aastat hiljem kihlas ennast meie armulise keisri teine poeg Aleksander, kes nüüd auujärjepärijaks oli saanud, surmud wenna pruudi Dagmariga (28. Oktoobril 1866), kes Greeka usku heites Maarja Teodrowna nime sai. Kui kõrge noor paar rõõmsaid pulme pidaswad, ei unustatud ka riigi alamaid ära: palju wangisid, kes ühe ehk teise eksiimise pärast karistust kannatama pidiswad, lasti lahti ja anti neile nende endised õigused jälle tagasi.

Nästa hiljem läks meie armuline keiser Napoleoni kutsumise peale Pariisi maailma näitust vaatama. Siin lastis üks wälja rändanud Poolakas, nimega Beresowski, teist korda meie armulist keisrit, kui Napoleon keisriga lahuses tõllas Pariisi lähedalt metsast linna tagasi sõitis (25. Mail 1867). Mõrtsukas, kelle kuri nõun laengu kõrvalminemise pärast täide ei läinud, wõeti kinni ja anti kohtu alla.

Nagu enne juba nimetatud, oliswad Inglisele selle üle kadunud, et Wenelased Kesk-Aasias nii palju maid oria kätte said, ja katsusiwad Wenelaste edasiminemisel igal pool

tülitiks ees olla. Et Inglisele selgeste näidata, et Venelased mitte ahmuse pärast maid enestele ei piilia, müüis Vene valitsus selle maa, mis tall Ameerikas oli ja mis midagi suuremat kasu ei saanud, Põhja Ameerika ühendatud Riikidele 7 miljoni dollari eest ära.

Raunis suurt kasu saatis Vene maale Saksa-Prantsuse sõda. Pariisi rahu järele ei olnud Vene maal luba Musta mere äärde mingisugust sõjalaewade ehituse kohta asutada ega Musta mere peal rohkem sõjalaewu pidada kui kõigest kuus ainust. Et Vene maa kaua aega niisugust raskest tingimist täita ei wõinud, oli selge. Kui Sakslased 1871 Prantslased ära wõitsiwad, arwas meie armuline keiser paraja aja tulnud olemat, kus ennast sest tingimisest peasta wõis.

Sellepärast andis Vene maa teistele riikidele teada, kes Pariisi lepingut kinnitanud oli, et ta nii wähä laewadega enam Musta mere peal läbi ei saa ja sellepärast endist nõudmist täita ei wõi. Et selle üle otsust anda, kutsuti Jaanuari 1871 kuus konverents Londoni kokku. Iga riik sai selgeste aru, et Vene maa nõudmine isna õige oli ja et Türgi maa, kellesse see kõige rohkem puutus, midagi selle vastu ei rääkinud, siis lubati Vene maale seda, mis ta nõudis. Müüid wõis Vene valitsus jälle kindlusi ja sõjalaewade ehitamise kohta Musta mere äärde ehitada ja Musta mere peal nii palju sõjalaewu pidada kui tahtis.

Siäranis head on meie armuline keiser sellega teinud, et ta üleüldise wäeteenistuse seaduseks tegi. Suba ammu oli ta aru saanud, et see mitte õige ei olnud, kui üksnes alama rahwa pojad isamaad teenima pidiwad, kuna suurema soo käest seda tial ei nõutud. Sellepärast andis ta 1. Jaanuaril 1874 käsu wälja, et edaspidi igast seisusest ilma wahje pidamata mehi soldatiks pidi wõetama. Esimene

soldatite wõtmine uue wiisi järele algas juba sellsamal aastal, mill käst wälja anti ja läts ilma suurema raskesteta forda. Palju Mennoniitlast aga, keda ususeadus mitte sõjateenistusest osa wõtta ei luba, rändasiwad Wene maalt wälja, et sõjateenistuse eest ära peaseda.

Uue üleüldise wäeteenistuse läbi wõis sõjawäge iga pidi parema korra peale seada ja sõjateaduses suurema sammuga edasi minna. Pea pidi aeg tulema, kus Wene wägi üles wõis näidata, kui palju ta edasi jõudnud ja ja kui agar ta sõjakunstis on. Aastal 1876 läts Serbia maal sõja tuli põlema. Türlklased oliwad ristirahwas oma riigis nenda kangeste piinanud, et ristirahwas seda enam wälja lenda ei jõudnud ja sellepärast Serbias sõjariistad kätte wõttis. Esite läts Serblastele lugu kaunis hästi, aga wiimaks pidiwad nad Türlklaste eest ifka enam ja enam taganema ja rahu paluma. Rahu sai küll tehtud, aga ristirahwa elu ei paranemud. Uueste tuliwad ristirahwa hädahealed Türgi riigist meie armulise keisri kõrwi. Küll katsus ta weel heaga Türgi riiki maenitseda, et Türgi riik järele annaks, aga et sest midagi wälja ei tulnud, siis ei aidanud meie armulisel keisril muud kui pidi Türlklastelle 12. Aprillil 1877 sõda kuulutama. Juba sellsamal päewal kui sõja käst wälja anti, tungisiwad Wene sõjamehed Rumeenia maale, et siit edasi Türgi maa poole rutata. Kui nad aga Doonau jõe äärde saiwad, oli neil tafiratus ees: jõe wesi oli kewadisel ajal kangel üle kallaste wäljas, nii et suurel sõjawäel wäga raske oli üle saada. Enam kui kuu aega läts mööda, enne kui Wenelased nenda kangellesaiwad, et üle minna wõtsiwad. Kui ka Türlklased kaunis tubliste wastu paniwat, ei wõinud see Wenelasi ometi mitte kinni pidada. Ühikese ajaga langesiwad mitu Türgi kindlat kohta nende kätte. Enne weel kui Türlklased arwata wõi-

siwad, oliwad Wenelased üle Balkani mägede jõudnud ja ruttasiwad Adrianoopoli linna poole. Nüüd wõtsiwad Türlased wiimast jõudu kogu ja ruttasiwad Wenelastele wastu. Ei aidanud midagi, Wenelased pidiwad taganema. Kui nad aga Balkani mägedesse jõudsiwad, pida siwad nad kinni ja hakkasiwad Türlastele wastu. Küll püüdsiwad Türlased Wenelasi mägedest välja ajada ja mägede teesid oma kätte saada, aga siiski ei jõudnud nad Wenelasi wite päise werise wõitlemise järele Shipka kitsa tee peal (9 — 14 Augustini) mitte sammugi tagasi lüüa. Pisut aega enne Shipka wõitlemist oliwad Wenelased ka Plewnas suurema Türgi sõjawäega kogu puutunud ja Plewnat Türlaste käest ära wõtta tahtnud, aga wiimaks ometi taganema pidanud. Et Wene wägi muidu edasi minna ei wõinud, kui selja taga waenlaste poolest julge ei wõinud olla, ei aidanud muu nõuu, kui et Türlased Plewnast välja pidiwad aetud saada. Ilma et Wenelased seda oleksiwad teadnud, oliwad Türlased suure sõjawäe Plewna linna kogu kogunud ja linna kindlaks teinud, nii et Wenelased wäga palju waewa pidiwad nägema, enne kui linn nende kätte langes. 8. Juulil oliwad wõitlemised Plewna linna all alganud ja ei jäänud enne järele, kui 28. Nowembril linn langes ja Plewna sõjawäe ülem Osman Pasha kõige oma sõjawäega Wenelaste kätte wangi sattus*). Pisut aega enne Plewna langemist oliwad Wenelased Wälfjes-Nastias tähtsa Starszi kindluse ja mitmed muud tugewad kantsid ära wõtnud.

Kui Plewna linn langes, ei olnud Wenelastel selja taga Türlaste poolt enam nenda palju karta ja wõisiwad nüüd jälle julgemalt edasi minna. Jõulu pühade ajal

*) Kaunis pikalt ja täielikult on see lugu minu raamatus: „Wõitlemised Plewna linna ümber.“

laskiwad Wenelased kange külmaga üle Balkani mägede ja tungiswad nüüd ühte järke Adrianoopoli linna poole edasi. 1878 hakatuses oli Adrianoopoli linn Wenelaste käes. Türglased ei jõudnud enam wastu panna. Warsti pärast Adrianoopoli linna ärawõtmist jõudsiwad Wenelased Konstantinoopoli linna juurde. Kui nüüd Türglased nägitiwad, et nende asi enam ei aidanud, hakkasiwad nad armu ja rahu paluma. Et meie armulisel keisril werewalamine meele wastu meelt oli, siis käskis ta Türglaste palwet kuulda. Wene ja Türgi ülemad laskiwad sellepärast Konstantinoopoli lähedalle San Stefano alewisse kokku, kus siis 19. Weebruari 1878 rahu Türglaste ja Wenelaste wahel tehti, mis hiljem Berliini kongressi peal veel finnitati.

San Stefano rahu järele andis Rumeenia maa Wene maale Doonau jõe suu ümberkauduse maaga tagasi; Türglaste käest saiwad Wenelased aga Wäikes-Aasias Karssi, Baatumi ja mõne muu linna suure maadega. Nistrahwalle pidi Türgi maa needsamad õigused andma, mis Muhamedi usku Türglastelgi on ja lubama, et isäralis Bulgaaria riik asutati, selle walitsejaks prints Aleksander I. waliteti. Wene maale maksis Türgimaa weel 1410 miljoni rubla sõjakulu. Wacwalt oli sõda lõpenud, kui meie armuline keiser jälle selle peale hakkas waatama, kuidas ta riigi elu parandada wõiks. Juba 1866 oli ta maa kogukondadelle uue seaduse annud ja kogukonna walitsust kogukonna oma liikmete kätte annud, mis mitmest tükist väga suureks kasuks oli. Aga linnades oli weel wana seadus walitsemas. Et ka linnadel linna walitsust linna rahwa oma kätte anda, laskis meie armuline keiser linnadelle uued seadused walmistada, mis 1878 aastast saadik ka meie Balti linnades maksma hakkasiwad.

Nii palju head kui meie meie armuline keiser ka teinud, ei ole nihilistlased sellega ometi weel mitte rahul, waid soowiwad ei tea mis kõik ja et nad seda ei saa, siis püüawad nad meie riigi walitsejale sellepärast otja teha. 2 Aprillil 1879 tungis üks mõrtsukas Alexander Sokolow Peeterburgis uueste meie armulise keisri kallale ja lastis teda mitu korda püstoliga. Õnneks aga ei läinud laengud pihta ega teinud keisrile wiga. Mõrtsukas wõeti finni ja mõisteti surmanuhtluse alla. — Kui see katse ka nurja oli läinud, siis ei tahtnud nihilistlased oma püüdmist ometi järele jätta. Teist wiisi ja teises kohas arwasiwad nad oma nõuu korda minewat. Pea pidi maailm jälle uut mõrtsuka töö katset kuulda saama. Waewalt oli meie armuline keiser Krinni saarelt tagasi tulles 19 Nowembril Moskwasse jõudnud, kui äkits-te mõni werst Moskwest kaugel raudtee ühest kohast wastu taewast kargas ja mõnda keisri prahirongi wankert ära purustas. Mõrtsukad oliwad ühest raudtee äärsest majast maa-aluse tee kurni raudtee alla kaewanud, raudtee alt püüsirohtu täis pannud ja siis elektri traatidega põlema süütanud. Mõrtsukad oliwad arwanud, et meie armuline keiser selle rongiga pidi tulema, sest Krinnist wälja sõites oli prahirong eel sõitnud. Suureks õnneks oli aga tee peal see rong, kellega keiser sõitis, prahirongist ette läinud ja nii tuli siis, et keisri rongile midagi wiga ei sünninud. Kui mõrtsukaid taga mindi otsima, leiti maja inimestest tühi olewat; kõik oliwad ära põgenenud ega pole neid siia maale weel fätte saadud.

Waatame lõpetuseks weel üleüldse meie armulise keisri Aleksandri II. kahelümne wiie aastase walitsuse aja peale tagasi. Igal pool, kuhu filmad waatawad, näeme selle ajal sees otse kui uut elu alganud olevat. Raudteed ja telegraphid, mis enne meie armulise keisri walitsuse hakatust peaaegu hoopis tundmata oliwad, käiwad nüüd suurest Wene riigist pikuti ja põigeti läbi ja ulatavad otsejaga ka juba kaugele Siberi maale. Kergeste ja lühikese ajaga võib igast suuremast linnast teisi reisida ja weel kergemalt ja palju rutemalt sõnumid ühest kohast teisi saata. Rong rongi peale toob kaupa riigi südamest mere äärsesesse linnadesse kokku, kus laewad ees ootawad, kes kaupa wälja maale edasi wiiwad. Oma maa purju- kui ka kaubalaewade hulk kasvab ikka suuremaks, kellele meie meremeeste koolid tublisid laewamehi saadawad, ja annab kauplemisele head joont. Iisäranis elaw kauplemine on meie Lääne mere äärses linnades alganud, nimelt sest saadik, kui raudteed ka neid teiste suuremate riigi linnadega ühendawad. Kauplemise kergituseks on linnades rahabangad, kust puuduse korral abi võib saada, ja põllu kui ka käsitöö edenemiseks siin ja seal käsitöö, põlluproduktide, elajate ja mõned mitmesugused muud näitused. Põllumeeste õpetuseks ja filmaringi laienduseks on kaunis rohkest põllumeeste seltsisid, kes palju kasulikku tööd teewad. Wabrikute hulk lähäb iga aastaga suuremaks ja wabrikud isi walmistawad ikka paremat tööd. — Iisäranis rohkest hoolt kantakse aga rahwa õpetuse eest. Igale poole nii hästi maale kui linnadesse asutatakse uusi koolisid ja seatakse wanu parema järje peale. Mitmed suured koolid ja peale selle weel hulk muud kõrgemaid koolisid mõlemalle soole on meie armulise keisri walitsuse ajal elusse tõusnud ja kõik kannawad kauniste wilja. Ka meie tulewase Gesti Aleksandri kooli asutuse luba oleme oma praeguse keisri käest saanud. — Eiseuse waheseinad, mis enne liig suured oliwad, kauwad selle järele, mida enam rahwas oma waimu harib, ikka enam ja enam, ja lasewad õpetuse igal pool enestest üle tungida. Õpetuse jaoks signewad aega mööda ikka kasulikumad raamatud ja raamatute kõrwal tärkab ikka enam ja enam ajalehti elusse. — Iga rahwa soo ja seltsi seas on uut waimu ja uut püüdmist, mõtlemist ja uurimist näha, mis kunsti ja teadust kauniste kasvatab; igaüks ruttab suurema sam-

muga edasi ette seatud märgi poole ja katsub seda täita, mis ajawaim nõuab.

Mis edaspidi tuleb, see on meil teadmata, aga nii palju võime ometi ütelda, et õnnelik, jah väga õnnelik meil meie armulise keisri Aleksandri II. 25 aastane walitsuse aeg on olnud, kelle mälestuse päewa meie 19. Weebruariil pühitsesime. Nii palju kui meie praegune keiser ei ole keegi endine walitseja riigile head teinud ja riigi elu ja olu muutnud. Täie õigusega võime ütelda, ei niisama nagu Peeter I. ka Aleksander II. ga uus aja jagu Wene maa ajaloo algab ja et meie armulise keisri nimi kõigi Wene riigi rahwaste suhu igaweste elama jääb. Meie omalt poolt soovime iga truud Wene riigi olamaga, et meie praegune armuline keiser veel kaua, kaua aega Wene maad armulikult walitseks, kaitseks ja hoiaks ning hüüame paludes:

Lühike ülevaatus.

1855. Keisri trooni peale saamine. — Karsši linna äravõtmine.
1856. Pariisi rahu. — Kroonimine.
1857. Naudteede asutamine. — Taluppegade elu parandamine.
— Esimese Gestikeele ajalehtede väljaandmine.
1858. Amuuri maade kättesaamine. — Jedo leping.
1859. Shamiili wangivõtmine — Kautaafia maa allaheitmine.
1860. Pekingi leping.
1861. Pärissorjuse ärakutamine. — Wiina wäljarentimise lõpetus.
1862. Zensuri seaduste parandamine. — Wene maa 1000 aastase mälestuse päewa pühitsemine.
1863. Shunuhluse kautus.
1864. Kohtude parandamine. — Odessa suurkooli asutus.
— Kautaafia sõja lõpetus.
1865. Tashkendi äravõtmine.
1866. Uute kogukonna kohtude asutamine. — Möisade ostmise diguse luba.
1867. Kautaafia walitsuse korrale seadmine.
1868. Samarkandi äravõtmine.
1869. Warshawi suurkooli asutamine. — Esimese Gesti laulupidu pidamine. — Esimese Gesti põllumeeste seltsi asutamine.
1870. Uus linnaseadus Wene maal.
1871. Pariisi lepingu muutmine. — Telegrahwi ehitamise lõpetus Hiina ja Jaapani maale. — Gesti Aleksandri kooli asutuse luba. — Gesti Kirjameeste Seltsi kinnitus.
1872. Moskwa wäljanäitus.
1873. Kitiwa sõda.
1874. Üleüldine wäeteenistus.
1875. Kotandi äravõtmine.
1876. Baltimaa kindral-kubernereri koha kautamine.
1877. Türgi sõda.
1878. Baltani ristirahwa ärapeastmine. — Doonau jõesuu tagasisaamine. — Karsši ja Baatumi langemine Wene walitsuse alla. — Uus linna seadus Balti maal.
1879. Teine Gesti laulupidu.
1880. Keisri 25 aastase walitsuse mälestuspäew. — Tal-
linna tänapidu.

Peter 1. mälestusmäkuju Peterburgis.